OLIY PEDAGOGIK TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM MUHITINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Qodirova Feruzaxon Usmonovna
Professor, Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, Chirchiq, o'Zbekiston
ORCID: HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-7439-5306
EMAIL: FERUZAUSMON@MAIL.RU

Nabiyeva Umida Shirinkulovna
Maxsus Pedagogika Kafedrasi Magistranti; Chdpu, Chirchiq, o'Zbekiston
UMIDANABIEVA47@GMAIL.COM +998974123121

Annotatsiya Ushbu maqolada oliy pedagogik ta'limda inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirish uchun zarur bo'lgan psixologik-pedagogik shartlar tahlil qilinadi. Maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasi, uning oliy ta'lim muassasalarida joriy etilishining nazariy asoslari, shuningdek bo'lajak pedagoglar kasbiy tayyorgarligi jarayonida inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim muhitini samarali shakllantirish uchun zarur shartlar: pedagog xodimlarning psixologik tayyorgarligi, maxsus didaktik usullarni qo'llash, hamkorlik muhitini yaratish va instituttsional qo'llab-quvvatlash tizimini ta'minlash kabi omillar muhim ahamiyat kasb etishi isbotlanadi. Tadqiqot natijalari oliy pedagogik ta'lim sifatini oshirish va inklyuziv ta'lim tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish borasida aniq tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, pedagogik ta'lim, psixologik-pedagogik shartlar, inklyuziv muhit, oliy ta'lim, maxsus ta'lim ehtiyojlari, kasbiy kompetentlik, inklyuzivlik tamoyillari.

Abstract This article analyzes the psychological and pedagogical conditions necessary for the formation of an inclusive educational environment in higher pedagogical education. The article examines the concept of inclusive education, its theoretical foundations for implementation in higher education institutions, as well as mechanisms for developing inclusive competence in the process of professional training of future teachers. The study proves that the following conditions are essential for the effective formation of an inclusive educational environment: psychological readiness of teaching staff, application of special didactic methods, creation of a collaborative environment, and provision of an institutional support system. The research results make it possible to develop specific recommendations for improving the quality of higher pedagogical education and implementing the principles of inclusive education in practice.

Keywords: inclusive education, pedagogical education, psychological-pedagogical conditions, inclusive environment, higher education, special educational needs, professional competence, principles of inclusion.

Аннотация

В данной статье анализируются психолого-педагогические условия, необходимые для формирования инклюзивной образовательной среды в высшем педагогическом образовании. Рассматриваются понятие инклюзивного образования, теоретические основы его внедрения в высших учебных заведениях, а также механизмы развития инклюзивной компетентности в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов. В исследовании доказывается, что для эффективного формирования инклюзивной образовательной среды принципиально важны следующие условия: психологическая готовность педагогических работников, применение специальных дидактических методов, создание среды сотрудничества и обеспечение системы институциональной поддержки. Результаты исследования позволяют разработать конкретные рекомендации по повышению качества высшего педагогического образования и практическому внедрению принципов инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическое образование, психолого-педагогические условия, инклюзивная среда, высшее образование, особые образовательные потребности, профессиональная компетентность, принципы инклюзии.

Kirish

Zamonaviy jamiyatning rivojlanishi va ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar kontekstida inklyuziv ta’lim tobora dolzarb muammoga aylanmoqda. Har bir o‘quvchining — imkoniyatlari cheklangan bo‘lsin yoki bo‘lmasin — sifatli ta’limga bo‘lgan huquqi bugungi kun ta’lim siyosatining asosi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, oliy pedagogik ta’limda inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan oliy ta’lim muassasalari bo‘lajak o‘qituvchilar va tarbiyachilarni kasbiy jihatdan tayyorlaydigan markaziy institutdir.

O‘zbekiston Respublikasida “Inklyuziv ta’lim to‘g‘risida”gi qonun hamda bir qator davlat dasturlari inklyuziv ta’limni rivojlantirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilagan. Biroq amaliyotda oliy pedagogik ta’lim muassasalari inklyuziv muhitni shakllantirishda bir qator muammolarga duch kelmoqda: pedagog kadrlarning psixologik tayyor emasligi, moddiy-texnik bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda maxsus metodologik qo‘llab-quvvatlash tizimining mavjud emasligi shular jumlasidandir.

Ushbu tadqiqot oliy pedagogik ta’limda inklyuziv muhitni shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlarini aniqlash va asoslashga qaratilgan bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Inklyuziv ta’lim muammosini tadqiq etgan olimlar orasida G. Armstrong, D. Armstrong, M. Ainscow, T. Booth kabilarni alohida ta'kidlash lozim. Armstrong va Ainscow (2016) inklyuziv ta’limni shunchaki alohida ehtiyojli o'quvchilarni umumta’lim muhitiga joylashtirish emas, balki

butun ta’lim tizimini barcha o‘quvchilar uchun moslashuvchi holga keltirish jarayoni sifatida ta’riflaydi.

Rossiya pedagogika fanida L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi inklyuziv ta’limning nazariy asosi sifatida muhim o‘rin tutadi. Vigotskiy (1983) “yaqin rivojlanish zonasi” kontseptsiyasida har bir bolaning to‘liq rivojlanish potentsialiga ega ekanligi va bu potentsialning tegishli pedagogik yordam orqali ro‘yobga chiqarilishi mumkinligini asoslab bergan.

Oliy ta’limda inklyuziv muhit masalasini maxsus tadqiq etgan olimlar qatorida L.I. Aksenova, N.N. Malofeev, E.A. Ekzhanova, S.V. Alekhina kabilarni ko‘rsatish mumkin. Alekhina (2013) oliy pedagogik ta’limda inklyuziv kompetentlikni shakllantirish uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy tajriba, refleksiv ko'nikmalar va musbat munosabatlar zarurligini isbotlaydi.

Xorijiy tadqiqotlarda Florian va Linklater (2010) oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv pedagogikani joriy etishning metodologik asoslarini ishlab chiqqan. UNESCO (2020) hisobotida esa inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirishda instituttsional madaniyat va qadriyat tizimining roli alohida ta’kidlanadi. O‘zbekiston kontekstida esa N.M. Matchanova va boshqalar (2021) inklyuziv ta’limni amalga oshirishda mahalliy milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida qurilgan: tizimli tahlil yondashuvi, komparativ (qiyosiy) tahlil, pedagogik modellashtirish va fenomenologik tavsif. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilish, hujjatlarni o'rganish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy bazasini quyidagilar tashkil etadi: inklyuziv ta'lim konsepsiyasi (Ainscow, Booth, 2011); psixologik tayyor bo'lishning tarkibiy modeli (Shipitsina, 2002); oliy pedagogik ta'limda kasbiy kompetentlik nazariyasi (Zimnyaya, 2006); universal ta'lim dizayni UDL — Universal Design for Learning (CAST, 2018).

Tadqiqot ikki asosiy yo'nalishda amalga oshirildi: birinchidan, xorijiy va mahalliy tajribani qiyosiy tahlil qilish orqali inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirishning eng samarali modellarini aniqlash; ikkinchidan, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlarini tizimlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirishning asosiy psixologik-pedagogik shartlari

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirish uchun quyidagi psixologik-pedagogik shartlar majmuasi zarurligini ko'rsatdi:

1. Pedagog xodimlarning psixologik tayyorgarligi.

Bu shart uch tarkibiy qismni o'z ichiga oladi: kognitiv tayyorgarlik (inklyuziv ta'lim nazariyasi va metodikasini bilish), emotsional-iroda tayyorgarligi (shaxsiy xususiyatlardan qat'i nazar barcha o'quvchilarga nisbatan musbat munosabat) va motivatsion tayyorgarlik (inklyuziv ta'limni amalga oshirishga ichki ehtiyoj va istak). Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab

o'qituvchilar inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlasalar-da, amalda u bilan ishlashga o'zlarini tayyormas deb hisoblashadi (Alekhina, 2013).

2. Maxsus didaktik usullar va universal ta'lim dizaynini joriy etish.

UDL tamoyillariga asoslangan o'qitish barcha o'quvchilar uchun ta'lim materiallarini bir vaqtda moslashuvchan holda taqdim etishga imkon beradi. Bu o'quv materiallarini taqdim etishning ko'p formatliligini (vizual, audial, kinestetik), o'z-o'zini baholash va metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishni, hamkorlikdagi o'qitish texnologiyalarini qo'llashni o'z ichiga oladi.

3. Inklyuziv muloqot va hamkorlik muhitini yaratish.

Inklyuziv muhit shakllanishi uchun ta'lim jarayonida o'zaro hurmat, qabul qilish va qo'llab-quvvatlash muhiti markaziy ahamiyat kasb etadi. Bunga erishish uchun peer-learning (tengdoshlar o'qitishi) texnologiyalari, guruhli loyiha ishlarini tashkil etish, mentoring va kouching amaliyotlari qo'llaniladi.

4. Instituttsional qo'llab-quvvatlash tizimini ta'minlash.

Instituttsional shartlarga quyidagilar kiradi: moddiy-texnik muhitni moslash, psixologik-pedagogik xizmat markazlari faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus modullarni kiritish, hamda ma'muriyat va o'qituvchilar o'rtasida inklyuziv qadriyatlarni instituttsional madaniyatga aylantirish. O'zbekiston kontekstida normativ-huquqiy bazani mustahkamlash va moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish ham zarur hisoblanadi.

5. Bo'lajak pedagoglarning inklyuziv kompetentligini maqsadli rivojlantirish.

Oliy pedagogik ta'limda inklyuziv kompetentlik nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki inklyuziv qadriyatlar tizimini, refleksiv tahlil ko'nikmalarini va empirik amaliyot tajribasini o'z ichiga olishi kerak. Buning uchun amaliy pedagogik amaliyotda maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash tajribasini ta'minlash tavsiya etiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy pedagogik ta'limda inklyuziv muhitni samarali shakllantirish uchun psixologik-pedagogik shartlar majmuasini kompleks, tizimli tarzda joriy etish zarur. Bu shartlarning birortasi alohida holda amalga oshirilsa, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi — ular o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

Pedagog xodimlarning psixologik tayyorgarligi, universal ta'lim dizaynini joriy etish, hamkorlik muhitini yaratish, instituttsional qo'llab-quvvatlash va inklyuziv kompetentlikni maqsadli rivojlantirish — bular birgalikda inklyuziv ta'lim muhitini shakllantiruvchi asosiy omillar hisoblanadi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda O'zbekiston oliy pedagogik ta'lim muassasalarida ushbu shartlarning amaliy tatbiqini tajriba-eksperimental usulda sinovdan o'tkazish va ularning samaradorligini o'lchash metodikasini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Inklyuziv ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. Alekhina, S.V. (2013). Inklyuzivnoye obrazovaniye: ot politiki k praktike. Psikhologicheskaya nauka i obrazovaniye, 18(1), 14-24.
3. Малофеев, Н.Н. (2009). Специальное образование в России и за рубежом. Москва: Печатный двор.
4. Matchanova, N.M., va boshq. (2021). Inklyuziv ta'limni O'zbekistonda rivojlantirish muammolari. Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Выготский, Л.С. (1983). Основы дефектологии. Собрание сочинений. Т.5. Москва: Педагогика.
6. Шипицина, Л.М. (2002). «Необучаемый» ребёнок в семье и обществе. Санкт-Петербург: Дидактика Плюс.
7. Зимняя, И.А. (2006). Компетентностный подход: каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? Высшее образование сегодня, (8), 20-26.

References:

1. Ainscow, M., & Booth, T. (2011). Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools (3rd ed.). Bristol: CSIE.
2. Armstrong, F., Armstrong, D., & Barton, L. (Eds.). (2016). Inclusive Education: Policy, Contexts and Comparative Perspectives. London: Routledge.
3. CAST (2018). Universal Design for Learning Guidelines (Version 2.2). Wakefield, MA. Retrieved from http://udlguidelines.cast.org
4. Florian, L., & Linklater, H. (2010). Preparing teachers for inclusive education: using inclusive pedagogy. Teaching and Teacher Education, 26(4), 946-953.
5. UNESCO (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education — All Means All. Paris: UNESCO.